

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

NR. 4

TARTU, 1954

7-18078
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

NR. 4

TARTU, 1954

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel

Toimetaja M. Must

*

TKN nr. 157

ALADISEMUL OÕTSEMUDOKI

JA JA BIRGI TEEDE

IN JIN

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

1951. J. T. R. A. T

Koostanud H. Ahven

Sissejuhatuseks

«Kogumistöö juhendaja eesti keele alal» nr. 4 sisaldab kaks järjekordset küsitluskava tööstusalase materjali kogumiseks, nimelt küsitluskava «Veskid» ja «Viinavabrikud».

Nii veskeid kui ka viinavabrikuid on ehitatud maal eriti rohkesti alates möödunud sajandi teisest poolest, kui kapitalistlikud suhted maal muutusid üha valdavamaks. Endised poolpärisorjusliku majapidamisega mõisad läksid aja jooksul üle kapitalistlikule tootmisele. Sissetulekute suurendamiseks asutati mõisate juures viinavabrikuid, kus töötati ümber suur osa kartuli- ja teraviljatoodangust¹. Oma sissetulekute suurendamiseks ehitasid mõisnikud, jõukamad talumehed ja kaupmehed ka vesiveskeid ja tuulikuid.

Silmas pidades eeltoodut võib arvata, et antud küsitluskavade järgi kogutav materjal annab väärtuslikku ja huvitavat lisamaterjali kapitalistlike suhete selgitamiseks maal peamiselt möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul.

Väga suur tähtsus on sellekohasel materjalil keelelisest seisukohast lähtudes. Selle materjali kogumise käigus on võimalik ja tingimata vajalik hoolikalt jälgida ja üles kirjutada vastava tööstusala rahvapärast terminoloogiat: masinate ja tööriistade ning nende üksikosade, tööprotsesside ja töövõtete, toormaterjali ning valmissaaduste rahvakeelsed nimetused jne. Seesugune keeleline materjal on seda enam vajalik, et vastavaid andmeid on praegustes murdekogudes väga vähe ja juhuslikult.

Materjali kogumisel tuleb arvestada juhendeid tööstusalase materjali kogumiseks («Kogumistöö juhendaja» nr. 2) ja samuti

¹ Vrd. «Eesti NSV ajalugu», Tallinn 1952, lk. 185.

muid juhendeid murdekogumise kohta. Kellel neid ei ole, pöördugu nende saamiseks Emakeele Seltsi poole. Kogutud materjal tuleb kirjutada vihikulehe suurustele lehtedele (paberi saadab Emakeele Selts vastavalt nõudmisele) ja saata Emakeele Seltsile. Enne töö lõplikku ümberkirjutamist on eriti algajatel murdekogujatel vajalik saata Seltsile mõneleheküljeline proovitöö, et oleks võimalik kontrollida, kui täpselt on murret üles kirjutatud.

Lisaks küsitluskavadele sisaldab käesolev «Kogumistöö juhendaja» lühikese ülevaate Emakeele Seltsi tööst 1953. aastal.

I. Veskid

A. TUULIKUD

1. Üldist.

Rahvajutte tuuliku päritolust. Kas mäletatakse või teatakse pärimuste kaudu esimese tuuliku ehitamist ümbruskonda? Millal see oli ja kes ehitas?

Kas varem oli üksnes mõisal õigus tuulikut ehitada? Millal said talumehed tuulikuehitamise õiguse? Kes selle andis? Kui tuuliku ehitamise luba saadi mõisalt, siis mis tingimustel.

Millal hakati ümbruskonda tuulikuid ehitama rohkemal arvul? Mis põhjustas nende massilisemat ehitamist? Kas seoses vesi- ja auruveskite ehitamisega hiljem hakkas tuulikute osatähtsus vähenema? Millal see oli?

Kuidas nimetati tuulikuid, kas peremehe nime järgi või kuidagi teisiti?

Missuguseid tuulikuid ümbruskonda ehitati (pukk-, peaga tuulikuid või hollandi veskeid)? Kuidas neid eri liike nimetati (*tuuling, holland* jne.)? Mis põhjusel eelistati üht või teist liiki? Kui ümbruskonnas oli mitut eri liiki tuulikuid, siis kirjeldada nende ehitamist ja sisustust eraldi, omaette (kui vastavaid andmeid on küllaldaselt).

2. Tuulikute ehitamisest.

Kirjeldada üksikasjaliselt tuuliku ehitamist. Kas ehitati päris uus tuulik või toodi see kusagilt üle (näiteks Hiiumaalt Saare-

maale)? Kui palju tuuliku eest maksti? Millal ja kuidas toimus tuuliku ületoomine uude asukohta?

Kellele (ehitav) tuulik kuulus (mõisnikule, talumehele, kaupmehele jne.)? Kas külas oli üks või mitu tuulikut?

Milline maakoht (küngas, lagendik jne.) sobis kõige enam tuuliku ehitamiseks? Missugust ehitusmaterjali kasutati ja kust seda toodi? Transpordiolud. Kas korraldati materjali veoks talguid? Kes võtsid neist osa? Milliseid veokeid kasutati? Kas ehitusmaterjali eest maksti rahas või anti vastu vilja, kala jm.? Kui kaua aega (mitu aastat) varuti ehitusmaterjali tuuliku ehitamiseks?

Millal (mis aasta-ajal) alustati tuuliku ehitamist? Kirjeldada üksikasjaliselt tuuliku ehitustöö käiku aluse (vundamendi) rajamisest kuni tuuliku valmissaamiseni. Kas tuuliku kere raamistik tehti enne maas valmis? Kuidas toimus raamistiku kokkupanek juba õigel kohal? Võimaluse korral lisada juurde selgitavaid jooniseid tuuliku alusest, raamistikust, tiibade ehitusest jne. Iga üksikosa puhul märkida üles selle rahvakeelne nimetus (näit. *tuuliku jalg, samm, raampakk, emapuu* jne.).

Mis puust tehti tuuliku üksikud osad (näit. pukktuuliku jalg, võlv, tiivad jne.)?

Missugused rahvapärased kombesid olid seoses tuuliku ja selle üksikosade ehitamisega (puude mahavõtmine kindlal ajal, ehitamise alguspäev jne.)?

Tuuliku ehitajatest. Kes oli tuuliku ehitaja, meister ja kuidas teda nimetati? Kui suur oli meistri tasu tuuliku ehitamise eest? Millal temaga vastav kaup juba tehti? Kas tuulikumeistri amet oli pärandatav perekonnas põlvest põlve või õppis meister selle töö mujal? Tuntumaid tuulikumeistreid. Kui kiiresti nad tuulikuid ehitasid ja kui palju eluaja jooksul kokku?

Kui palju oli meistril abilisi? Kas need olid oma pere liikmed või olid need palgatud väljastpoolt? Kuidas neid nimetati (*päevilised*)? Kui suur oli nende tasu?

Kuidas oli ehitusel töö organiseeritud? Kas igal ehitajal oli teada oma kindel ülesanne?

3. Tuuliku sisustus.

Anda tuuliku sisustuse üksikasjaline kirjeldus, soovitavalt lisada juurde selgitavaid jooniseid. Iga üksikosa puhul märkida selle kohalik rahvapärane nimetus. Kui andmeid on, siis kirjeldada eraldi nii hollandi veski kui ka peaga ja pukktuuliku sisustust, näidates seejuures, missugused erinevused on nii ühe kui teise liigi puhul. Kui ka üksikutel sama liigi tuulikutel (näit. pukktuulikutel) on sisustuses (mehhanismis) erinevusi, siis märkida, missugused need on ja missugustel tuulikutel nad konkreetset esinevad.

Kas tuuliku sisustuse tegi tuulikumeister ja missuguses ulatuses? Kas sisustuse valmistamisel oli meistril abilisi? Kui palju? Kas metalloosi tehti valmis kohapeal (kohaliku sepa poolt) või toodi neid mujalt (missuguseid osi ja kust)? Kus tehti sõelad? Mitu liiki neid oli ja kuidas neid nimetati?

4. Veskikivid.

Missugusest materjalist tehti veskikivid? Kas tehti neid kohapeal kividest või toodi väljastpoolt (valatud veskikivid)? Kust neid toodi? Mis materjalist need olid?

Kirjeldada veskikivi tegemist kohapeal. Missuguseid kive selleks kasutati? Kes veskikive tegi? Kas oli tema erialaks üksnes veskikivide tegemine? Kui kaua aega kulus veskikivi valmistamiseks ja milliseid tööriistu seejuures kasutati? Missugused olid kivile raiutavad sooned? Kuidas neid nimetati? Kui suur oli üksikute soonte vahe? Kui suur oli tasu veskikivi tegemise eest?

Rahvapäraseid kombeid veskikivi tegemisel ja kohaleviimisel. Vt. ka lk. 10 «Veskikivid».

5. Tuuliku töötamisest.

Kui lai oli tuuliku tööpiirkond? Kui tuulik kuulus talunikule, kaupmehele, kas pidi siis see küsima mõisa käest luba töötamiseks? Kas oli tuuliku pealt maks? Kui suur see oli ja kellele see tuli maksta?

Kuidas nimetati tuulikul jahvatamisel käimist? Kirjeldada

seada (järjekord ootamisel, töökäik, möldri abistamine jne.). Kuidas nimetati jahvatajat, möldrit? Kas perel oli tuulikuomanikuga (möldriga) tehtud kindel aastakaup vilja jahvatamiseks või maksti iga korra eest eraldi? Kuidas nimetati ühtesid või teisi (näit. *aastalaskjad* ja *korralaskjad*).

Missuguseid jahusorte tehti? Kuidas neid nimetati? Kuidas reguleeriti jahude jämedust? Kas tehti ka tange, kruupe, mannat? Kuidas neid nimetati? Millal hakati neid tegema ja missuguseid muudatusi tehti sellega seoses tuuliku sisustuses? Kui palju vilja ööpäeva jooksul tuulikus läbi lasti?

Kui suur oli töötasu jahvatamise või kruupide, tangude ja manna valmistamise eest? Kuidas seda nimetati (*matt, toll* jne.)? Kui mõis jahvatas küla tuulikul, kas ta siis matti andis või ei?

Kas tehti jahu, tange jm. ainult oma tarbeks või ka turustamiseks linnas, laatadel jne.?

6. Tuuliku korrashoiust.

Missuguseid korrastustöid tuli teha tuuliku juures (liikuvate osade määrimine, kivide teritamine, parandustööd jne.)? Missuguseid osi määriti? Mida määreks tarvitati varem ja mida hiljem (tõrv, rasv, vankrimääre jm.)? Missuguseid vahendeid kasutati määrimisel ja kuidas neid nimetati?

Kirjeldada kivide teritamist. Kuidas seda toimingut nimetati? Kuidas toimus kivi mahavõtmine teritamiseks? Mitmekesi kivi maha võeti ja missuguseid abinõusid seejuures kasutati? Kuidas neid nimetati? Kuidas toimus kivi teritamine? Missuguseid vahendeid seejuures kasutati ja kuidas neid nimetati? Kui sageli tuli kive uuesti teritada? Mis otstarbeks kasutati esimest jahu pärast teritamist?

Missuguseid korrastustöid veel tuli teha? Kas hoiti varuks mitmesuguseid tagavaraosi? Missuguseid?

7. Töolistest.

Kas tuulikuomanik töötas (kui ta ise üldse töötas) tuulikus üksi või oli tal palgatud abilisi? Kui palju? Kuidas neid nimetati? Kas need olid alatised või hooajatöölised?

Kes olid mõisa tuulikus veskitöolisteks? Kas oli palgatud tööle mölder või täitsid jahvataja ülesannet mitmesugused mõisa ametimehed (sepp, tallimees, kutsar) või moonakad? Kas jahvatamise eest oli ette nähtud eritasu või mitte?

Kas töötati päeva-, tunni- või tükitöolisena? Tööpäeva pikkus. Kas oli üks või mitu söögi- ja puhketundi? Kuidas neid nimetati?

Kas oli tööõnnetusi? Kuidas saadi arstiabi?

Veskitöölise poliitiline ja ühiskondlik aktiivsus kohapeal.

Vt. ka lk. 12 «Mölder. Sellid».

B. VESIVESKID

1. Veski rajamine.

Millal rajati kohalik vesiveski? Kellele see kuulus (mõisale, kohalikule kaupmehele, talunikule)? Mis eeldused olid veski rajamiseks just sinna?

Kes veski ehitas? Kas oli see elukutseline ehitusmeister? Kui palju oli ehitustöölisi ja kes need olid? Kuidas neid nimetati?

2. Veski tamm.

Kirjeldada tammi ehitamist. Kuidas kindlustati tammi põhi, et vesi tammi alt läbi ei tungiks? Kuidas nimetati puid, mis löödi tammi põhja selle kindlustamiseks? Kui sügavale need löödi? Kuidas seda löömist nimetati? Kas tammi kindlustamiseks kasutati ka muud materjali (kive, liiva jne.)? Kelle kulul ehitati tamm ja kelle kulul üle tammi viiv sild?

Kirjeldada lüüsi. Mitu väravat sellel oli? Kuidas neid nimetati? Kuidas nimetati üldse tammi (paisu), lüüsi, lüüsväravaid ja teisi osi?

Kui kõrgele saadi tammi abil vesi tõsta? Kas juhtus mõne suurvee ajal, et vesi tammi (paisu) ära lõhkus? Kuidas nimetati paisutamise teel saadud veskijärve?

Kuidas nimetati seda renni või kanalit, mille kaudu voolas vesi vesirattale või turbiinile? Kui suur see oli (pikkus, laius, kõr-

gus)? Kas tuntakse nimetust *sadam* veepinna tähenduses selles kanalis või tammi taga (näit. *sadama* kõrgus oli kolm meetrit jne.)?

3. Veski jõumehhanism.

Kas kohalikus veskis kasutati vesirattaid või turbiine? Kirjeldada vesiratta ehitust. Kas vesiratta käimapanemiseks juhiti vesi vesirattale pealt või jooksis vesi alt läbi? Kumb tüüp oli otstarbekohasem? Milles seisnes kummagi rattatüübi erinevus? Kas vesiratta tegi kohalik meistri-mees või mõni väljasttulnu?

Millal võeti kasutusele turbiinid? Kas toodi see väljast või valmistati kohapeal? Kirjeldada turbiini ja selle üksikosi, ühtlasi anda nende rahvapärased nimetused.

Mitu turbiini kasutati kohalikus vesiveskis?

4. Vesikivid.

Mis materjalist olid vesikivid: maakivist või valatud segust? Kui vesikivi oli maakivist, siis kes selle maakivist välja raius? Kuidas seda toimingut nimetati? Kui kaua see aega võttis ja kui suur oli tasu selle töö eest? Missugune kivi oli vesikiviks sobiv?

Kui tarvitati valatud kive, siis kus see valati? Missugune oli segu, millest kivi valati, koosseis? Kirjeldada vesikivi valamist. Mitme päeva pärast pärast kivi valamist oli see valmis?

Vesikivi suurus (läbimõõt ja paksus). Kui suur oli auk kivi keskel? Kuidas seda nimetati?

Kuidas nimetati sooni vesikivil? Kuidas, missuguse süsteemi järgi need olid raiutud (*kaarsooned* või *ruutpõld*- ehk *raamsooned* jne.)?

Mitu soont oli kaarsoonelisel kivil? Mitmeks osaks oli jaotatud ruutpõllu- ehk raamsoonelise kivi pind? Kuidas neid pindu nimetati? Mitu soont oli igal pinnal? Kas tunti veel teistsuguseid soonte süsteeme? Kuidas neid nimetati? Mis oli ühe või teise süsteemi paremuseks ja halvemuseks? Missugune oli soone ja lõikamispinna suuruse vaherkord?

Kui suur oli alumine ja kui suur oli pealmine kivi (paksus)? Kuidas kinnitati alumine kivi oma alusele? Selle nimetus? Kui-

das kinnitati pealmine kivi võlli otsa, mis teda ümber ajas? Võlli nimetus (*pill* jne.).

Veskikivide teritamine. Kuidas seda toimingut nimetati? Kuidas toimus pealmise kivi mahavõtmise teritamiseks? Kas mäletatakse kolmejalget pukki, mille abil kivi maha võeti või kasutatakse seda veel nüüdki? Selle nimetus? Missugune see oli? Missuguseid abinõusid veel kasutati kivi mahavõtmisel (*kang, käpp* jm.)? Kuidas toimub nüüd kivi mahavõtmise teritamiseks?

Kuidas toimus kivi teritamine? Missuguseid tööriistu seejuures kasutati? Kui kaua aega võttis soonte rajumine? Kui palju vilja saadi läbi lasta kivide nüriks muutumiseni?

Kui kaua üks veskikivi üldse vastu pidas? Kas juhtus ka veskikivide purunemist töötamise ajal? Milleks on kasutatud vanu veskikive? Kuidas neid kive hiljem on nimetatud?

Vrd. ka lk. 7 «Veskikivid».

5. Veski sisustus. Tööprotsess.

Kirjeldada veski sisustust seoses tööprotsessiga. Soovitavalt lisada selgitavaid jooniseid sisustusest ja selle üksikosadest. Iga üksikosa puhul üles tähendada selle rahvakeelne nimetus.

Kuhu valati terad (*kolu*)? Mis kaudu jooksid terad sealt kivide vahele (*king*)? Selle ehitus. Kuidas see seadeldis (*king*) liikuma, rappuma pandi? Kuidas nimetati auku, kust terad kivide vahele läksid?

Kui palju tiire tegid kivid minutis? Kui palju jahu suudeti jahvatada ühe tunni, ööpäeva jooksul? Kuidas telliti veskikivide vahet? Kuidas nimetati kasti, mis ümbritses veskikive ja kuhu kogunes osa jahu? Kuhu jahu kivide vahelt jooksis? Kuidas kinnitati jahukotid torude külge?

Kas veskis tehti ka kruupe, tange? Kuidas? Kas olid selleks eri masinad (tangulõikajad jm.) või tehti seda samade kivide vahel? Kas veskis tehti ka mannat? Kuidas seda tehti?

Millal hakati püüli tegema? Kuidas seda tehti?

Missuguseid masinaid ja seadeldisi oli veel veskis (puhastusmasin, sõelad, jne.)? Nende otstarve?

6. Veskilkäimine.

Kirjeldada veskilkäimist vanasti ja nüüd. Kui suur oli ühe veski tööpiirkond? Kui kaua võttis aega veskilkäimine?

Kui suur oli veskiliste järjekord näiteks sügiseti? Kas veski poolt oli veskilistele loodud õõbimisvõimalusi? Kas selle eest ka tasu võeti?

Kui suur oli tasu jahvatamise eest? Kuidas seda nimetati? Kas oli tehtud möldriga aastakaup või maksti iga kord läbilasitud vilja eest eraldi? Kas tasu oli rahas või natuuras?

7. Mölder. Sellid.

Kas veskiomanik oli ise möldriks või oli see palgatud? Möldri töötasu. Kas möldri amet oli pärandatav?

Kas peale möldri oli veskis veel selle ja õpipoisse? Kui palju? Kuidas neid nimetati? Nende palk? Kas nad said söögi veskiomanikult, möldrilt?

Kuidas saadi möldri- või sellipaberid (tunnistused)? Kes need välja andis? Kui kaua aega tuli teenida õpipoisina, et saada selliks ja sellina, et saada möldriks?

Vt. ka lk. 8 «Töölistest».

8. Mitmesugust.

Kui suur oli vesiveski tulu aastas? Kui veski oli renditud, siis missugustel tingimustel? Kui suur oli rent?

Mida tegi mölder (veskiomanik) saadud mativiljaga (müüs linnas, kasvatas sigu müügiks või muud)? Kui suur oli tema (möldri, veskiomaniku) pere? Kuidas ta andis süüa sellidele ja teistele kodakondsetele?

Kas peeti ka söögilauas vahet sellide ja õpipoiste vahel (eri lauad: *perelaud*, *sellitaud* jne.)?

Kas jahuveskiga oli ühendatud veel muid tööstusi, nagu saeveski, villavabrik (-veski) jne. Kuidas neid nimetati? Kirjeldada nende tööd, sisustust. Kui palju inimesi töötas villavabrikus, saeveskis?

Kas vesiveskite juures olid kala- ja pardikasvatused? Kas oli kõigil lubatud püüda veskijärvest kalu? Kas vesiveskiga oli ühendatud heinamaade niisutussüsteem? Kas seda kasutatakse veel praegugi?

II. Viinavabrikud

1. Ajaloost.

1) Viinavabriku asutamine.

Millal asutati kohalik tehas toorpiirituse valmistamiseks? Kuidas seda tehast kohapeal nimetati (*viinavabrik, piiritusevabrik* jne.)? Kes oli viinavabriku asutaja? Missugused eeldused olid tehase rajamiseks just sinna? Kirjeldada viinavabriku ehitamist: missugust ehitusmaterjali kasutati, kust seda toodi jne. Ehitustöö käigust. Kust toodi vabriku sisustus? Transpordioludest. Ehitustöölised: kui palju neid oli, kust nad pärinesid? Kas olid nad elukutselised ehitustöölised või juhutöölised (ka mõisamoonakad jne.)? Kas sunniti talusid ehitusest osa võtma?

Kus ja kuidas enne vabriku asutamist viina aeti? Kuidas seda kohta nimetati (*viinaköök* või muu nimetus)?

Kirjeldada viinavabriku (s. o. piiritusevabriku) arenemist tsaariajal, kodanliku Eesti päevil ja nõukogude ajal. Kui vabrik on lõpetanud töötamise, siis millal ja mis põhjusel?

2. Töölised.

1) Töölised ja töötingimused.

Kui palju oli viinavabrikus (piiritusevabrikus) töölisi? Kuidas neid üldiselt rahvasuus nimetati? Kuidas kutsuti mitmesuguseid meistrimehi ja oskustöölisi (*destilleerija* jt.)? Kuidas nimetati vabrikus vastutavat ametnikku, kes pidi kontrollima piirituse valmistamist ja kes oli vastutav ka aktsiisivalitsuse ees?

Kas viinavabriku töölised olid oma mõisa moonakad ja talu-

pojad või palgati neid ka väljastpoolt? Kas mõisnikud kasutasid viinavalmistamisel teokohustust? Kui pika aja peale oli kaup tehtud? Kui suur oli töötasu nii ühel kui teisel korral? Kui suur oli töötasu meistril ja oskustöölisel? Kas palgamaksmises oli korratusi? Kas oli tööliste seas eri nimetusi palga, palgapäeva jaoks? Kas rahas üldse maksti või saadi naturaaltasu? Kui suur osa rahas ja kui suur natuuras?

Kas töötati päeva-, tunni- või tükitöölisena? Tööpäeva pikkus? Kas oli üks või mitu söögi- ja puhkusetundi? Kuidas neid nimetati? Kas töö käis ühes või mitmes vahetuses? Kuidas nimetati üht vahetust?

Kas oli viinaajajatel viinavabrikus, viinaköögis mingi spetsiaalrõivastus? Selle nimetus?

Kuivõrd rakendati ohutustehnika nõudeid? Kas oli mingeid vahendeid töölistel silmade kaitseks piirituse auru ja gaaside vastu? Selle nimetus? Kas esines tööõnnetusi? Kuidas oli korraldatud arstiabi andmine? Oli see tasuta või mitte? Kuidas hoolitseti tööinvaliidi eest?

Kui vanalt hakati käima tööil viinavabrikus?

2) Tööliste elukondlikud tingimused.

Kirjeldada viinavabriku tööliste elukondlikke tingimusi tsaari-ajal, kodanliku Eesti päevil ja nende paranemist nõukogude korra tingimustes!

Tööliste korteriolud. Kas töölisel elasid mõisa, viinavabriku või eramajades? Kui suur oli tööliste korter? Missuguseid kõrvalruume ja hooneid võis tööline kasutada? Nende nimetused. Kelle kulul tehti korteri remont? Kui sageli ja missuguses ulatuses see toimus?

Missugune oli korteri sisustus? Kust saadi kütet? Valgustus. Millised olid toiduolud? Mis oli lihttöölise tavaliseks toiduks?

Kirjeldada tööliste kultuurilisi harrastusi ja vaba aja veetmist!

3) Tööliste vastuolud vabrikuomanikega jne.

Kirjeldada viinavabriku tööliste vastuolusid mõisnikuga, vabrikuomanikuga, vabriku juhtkonnaga. Milles need vastuolud

avalduisid? Viinavabriku tööliste vastuhakud mõisnikule (tsaari-
ajal), vabrikuomanikele (kodanliku Eesti päevil). Kas esines
streike? Mis oli streikide otseseks põhjuseks? Missuguseid nõud-
misi töölised esitasid? Kas ja kuidas leidsid need nõudmised
rahuldamist? Kes olid streikide ja vastuhakkude initsiaatoreiks?
Kas viinavabriku töölistel oli sidemeid teiste tööstusettevõtete
töölistega? Millised olid sidemed külakehvikutega?

Kas viinavabriku töölised tähistasid esimest maid? Kuidas?

Tööliste osavõtt revolutsioonilisest liikumisest 1905. ja
1917. aastal. Kirjeldada üksikasjaliselt neid sündmusi! Viina-
vabriku tööliste osavõtt võitlusest kodanliku Eesti valitsuse vastu.

3. Tööprotsessist.

1) Ruumid.

Kirjeldada viinavabriku ruumide paigutust. Kas oli see ots-
tarbekohane või esines selles puudusi? Missuguseid? Millest olid
need tingitud? Joonistada ruumide põhiplaan!

2) Toormaterjal.

Missugust toormaterjali kasutati piirituse valmistamiseks
(kartul, teravilja liigid)? Kas eelistati toormaterjalina mõnd kind-
lat kartuli- või teraviljasorti? Missugust? Kuivõrd kasutati kül-
manud kartuleid? Kas ja kuidas olenes toormaterjalist piirituse
maitse?

Kas mõis kasvatas vajalikud kartulid (või teravilja) oma põl-
lul või ostis ka talumeestelt juurde? Mis hinna eest? Kas kartu-
leid nõuti ka teokohustusena? Mis ajast?

Kas viinavabrik töötas aasta läbi või oli see ainult hooaja-
line? Kelle poolt oli vabriku küte (mõisa või talupoegade poolt)?

Missugust mõju avaldas viinavabriku asutamine mõisa ja
ümbruse talurahva majandusele?

3) Eeltööd piirituse valmistamiseks.

a) Linnaste valmistamine. Millest linnaseid val-
mistati? Kas olid olemas kindlad odra (või nisu jne.) sordid

linnaste valmistamiseks? Kas kasvatati teatavaid odra-, kaera- või nisusorte eriti just linnaste jaoks?

Kuidas nimetati ruumi (keldrit), kus valmistati linnaseid? Kuidas nimetati töölist, kes tegeles selle tööga?

Kirjeldada üksikasjaliselt linnaste valmistamist!

Kus toimus linnaste leotamine? Kuidas vastavat nõu nimetati? Millest see oli tehtud ja kui suur oli selle mahutavus? Milline pidi olema linnaste leotamise vesi (soojuse kraad ja muud omadused)? Kui kaua teri leotati selles vees?

Kuidas toimus nn. linnaste kasvatamine (lavades jne.)? Kuidas seda tööprotsessi kohapeal nimetati?

Mis tehti teradega pärast leotamist? Kui need laoti hunnikusse, siis kui suurtesse ja mis otstarbel? Kui soojaks lasti terad minna (mitu kraadi)? Kuhu seejärel linnased laiali laotati? Kui paks oli linnaste kiht algul ja kui paks hiljem? Kuidas reguleeriti vajalikku niiskust ja temperatuuri?

Kui kaua aega võttis linnaste valmistamine? Millal loeti need valmis olevat? Kui suured pidid eod olema.

Kas linnaste kasutuselevõtmisel oli välja kujunenud oma süsteem? Missugune?

Kuidas linnaseid purustati? Mis otstarbel? Vastava masina kirjeldus ja nimetus.

Mille poolest linnaste valmistamine ja jahvatamine viinavabrikus erines talurahva koduses majapidamises tehtavast samalaadsest tööst?

b) Pärmi valmistamine. Kuidas nimetati ruumi, kus toimus pärmide valmistamine? Kas oli selle töö peal mõni kindel isik? Kuidas teda nimetati?

Kirjeldada üksikasjaliselt pärmide valmistamist!

Missugust pärmide nimetati *algpärmiks*, *emapärmiks*? Milliseid nimetusi selle pärmide kohta veel tunti (tuntakse)? Kuidas seda pärmide tehti ja kui palju? Mis oli selle pärmide otstarve? Kui palju kasutati selle pärmide valmistamisel presspärmide ja vett (presspärmide ja vee vahel)? Kui soe pidi vesi olema? Kui kaua lasti seda segu seista? Kuidas seda nimetati?

Kas tunti (tuntakse) nimetust *pärispärm*? Missugust pärmi selle all mõistetakse? Kuidas seda pärmi tehti?

Missuguseid nimetusi pärmi eri liikide kohta veel tunti? Kirjeldada vastavaid pärmiliike.

Kuidas varematel aegadel pärmi valmistati ja kuidas nüüd? Kirjeldada valmistamisviisi erinevusi.

Kas tuntakse mõistet *pärm terveleb*? Mida selle all mõeldakse?

4) Piirituse valmistamine.

Kirjeldada üksikasjaliselt viinavabriku sisseseadet, kusjuures anda üksikute seadmete nimetused. Kust oli sisseseade pärit, kodu- või välismaalt?

Kuidas nimetati nõusid, kus pesti kartuleid liivast? Kui suured need nõud olid?

Kuidas transporteeriti pestud kartuleid keedunõude juurde? Nende nimetused! Kirjeldada neid nõusid (suurus jne.).

Kuidas toimus kartulite keetmine? Kui kaua keedeti? Kuidas nimetati keetmisel saadud kartuliputru ehk -massi? Kas pärast keetmist toimus kartulipudru (-massi) jahutamine? Kus ja kuidas see toimus?

Kuidas nimetati seda nõu, kus toimus kartulipudru segamine linnaste ja veega? Kirjeldada seda nõu! Kuidas kartulipuder sinna toimetati? Kui see toimus vastavate torude kaudu, siis kuidas neid torusid nimetati?

Missuguses vahekorras pidid segamistõrres olema vesi, linnased ja kartul? Kuidas toimus tegelikult segamine? Kui kauaks jäeti segu seisma? Mis otstarbel? Kuidas nimetati segu seismisel toimuvat protsessi?

Kuidas nimetati saadust (*meski* või mõni muu nimetus)? Kas seda segu (*meskit*) kasutati ka pärmivalmistamisel?

Kuidas toimetati meski nõusse, kus pidi toimuma käärimine? Selle nõu nimetus (*meskitõrs, käärimistõrs, kääritõrs* või mõni muu sõna). Kuidas nimetati meski toimetamist käärimistõrde (*meski sisselöömine* jne.)?

Kuidas pesti ja puhastati käärimistõrt enne kasutamist?

Kui kaua toimus meski käärimine ja missuguse temperatuuri juures? Kas olenevalt meski käärimise ajast oli välja kujunenud oma töösüsteem, näiteks kolmepäevase käärimise puhul kolm tōrt, mis järjekorras võeti tarvitamisele, iga päev üks jne.? Kas olenevalt ettenāhtud käärimise ajast oli ette nāhtud kindel temperatuur käärimise juures?

Kuidas toimus käärimine? Missugused nāhtused ilmneseid seejuures?

Kas ja kuidas tehti kindlaks meski n. ö. mahakäärimine? Kuidas seda veel nimetati? Milleks see mõõtmine oli tarvilik ja milliseid vahendeid seejuures kasutati?

Kuidas nimetati meski destilleerimist? Kuidas see toimus? Vastava aparadi nimetus. Kust see aparat oli toodud? Kas mõni kohalik meistrimees tegi varemini ka ise seesuguse aparadi?

Kuidas nimetati destilleerimise saadust, kuidas jääki (*praak jne.*)? Milleks seda kasutati?

Kui kange pidi olema destilleeritud piiritus? Kuidas toimus piirituse kanguse määramine eri aegadel? Kuidas seda toimingut nimetati?

Kuidas nimetati nõu, kuhu kogunes destilleeritud piiritus? Kuidas nimetati ruumi, kus toimus destilleerimine?

Kuidas saadi kontrollida saadud toorpiirituse hulka? Kes toimefas kontrolli?

Kuidas toimus varemini piirituse saamine?

Kuivōrd tehti omal ajal viina kodusel teel? Kirjeldada seda, ũhtlasi ũles mārvides vastavat terminoloogiat! Mille poolest erineb kodune viinaajamine viinategemisest mõisa viinavabrikus? Kuidas nimetati kodust viinaajamist?

Kuidas nimetati (nimetatakse) ũldse piirituse valmistamist (*piirituseajamine, viinaajamine, viinapōletamine jne.*)?

Kas esines vabrikus viinavargusi? Kirjeldada mõnda mällu jäänud juhtumit.

Mārkinda ũles viinaajamisega seotud ũtlusi, vāljendeid ja vanasōnul

5) Vooriskäimisest.

Kuhu, kui kaugele viidi toorpiiritus? Mis otstarbel? Kuidas piiritus sinna viidi? Kirjeldage üksikasjaliselt vooriskäimist: mis aastaajal see toimus, mitu hobusemeest võttis sellest osa, kui kaua vooriskäimine kestis, kes olid voorilised jne. Vooriskäimise kord: kes oli voori ülemaks, tema abiks, kuidas neid nimetati, kuidas nimetati voorilisi jne.? Öömajadest. Viinavargused. Üksikjuhtumeid viinavooris käimisest.

ÜLEVAADE EMAKEELE SELTSI TÖÖST 1953. AASTAL

Emakeele Seltsi peamisteks ülesanneteks on marksistliku keeleteaduse põhimõtete ning nõukogude keeleteaduse saavutuste populariseerimine, eesti ning sugulaskeelte uurimine ja kaasaaitamine eesti keele arendamisele. Oma teaduslikus töös juhindub Emakeele Selts marksistliku keeleteaduse põhimõtetest.

1953. aastal kulges Seltsi töö üldiselt plaanipäraselt. Selts on oma tegevuses pidanud silmas ja arvestanud NSV Liidu Kommunistliku Partei XIX kongressi direktiive teooria ja praktika seose tugevdamise kohta. Teoreetilisi järeldusi on rakendatud praktilises töös keelematerjalide kogumisel, uue küsitluskava koostamisel jne. Kogutud materjali on kasutatud nii praktiliste keeleküsimuste lahendamisel kui ka teoreetiliste üldistuste tegemisel.

1953. aasta plaanis oli ette nähtud vähemalt kuue teadusliku ettekande esitamine avalikel ettekandekoosolekuil. Tegelikult korraldati möödunud aastal seitse üld- ja ettekandekoosolekut (neist kuus Tartus ja üks Tallinnas), kus esitati Seltsi liikmete poolt kaheksa ettekannet:

1. E. Raiet — «Õigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja omastavalise liitumise alalt», 29. märtsil Tartus;
2. M. Kindlam — «Ortograafia küsimusi seoses «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatuga», 26. aprillil Tartus;
3. filoloogiateaduste kandidaat E. Nurm — «Morfoloogia-alased normi muudatused «Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus», 31. mail Tartus;
4. filoloogiateaduste kandidaat E. Ahven — «Eesti kirjakeele arendamise põhimõttest käesoleva sajandi algul», 18. oktoobril Tartus;
5. K. Kont — «Võrdlusjooni mordva ja läänemeresoome keelte vahel», 22. novembril Tartus;
6. M. Kindlam — «Ortograafia-alaseid normi muudatusi uues «Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus», 29. novembril Tallinnas;

7. E. Raiet — «Õigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja omastavalise liitumise alalt», 29. novembril Tallinnas;

8. filoloogiateaduste kandidaat K. Aben — «Mis on adekvaatne tõlge?», 13. detsembril Tartus.

Nimetatud koosolekutest võttis osa kokku 388 keelehuvilist.

*

Väljaspool plaani korraldati koos Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudiga keeleteaduslik sessioon Tallinnas 22.—24. oktoobrini. Keele ja Kirjanduse Instituudi töötajate ning Emakeele Seltsi liikmete kõrval esinesid sessioonil külalistena ettekannetega NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige B. A. Serebrennikov teemal «Verbi aspektide probleemid soome-ugri keeltes», sama instituudi vanem teaduslik töötaja filoloogiateaduste doktor K. E. Maitinska ja teemal «Sõnade tuletamine sufiksite abil soome-ugri keeltes» ning Tallinna Pedagoogilise Instituudi õppejõud E. Päll ja J. Valgma.

Emakeele Seltsi poolt esitati sessioonil kolm ettekannet: 1) filoloogiateaduste doktor prof. P. Ariste — «Sisekohakäänetest läänemeresoome keeltes»*, 2) filoloogiateaduste kandidaat P. Palmeos — «Läänemeresoomelisest sõnavarast eesti keeles» ja 3) murdekorrespondent A. Toomessalu — «Isiklike kogemusi murdematerjalide kogumisel».

Keele ja Kirjanduse Instituudi poolt esinesid sessioonil ettekannetega filoloogiateaduste kandidaadid E. Nurm, A. Univere, dotsent A. Kask ning nooremad teaduslikud töötajad E. Riikoja ja M. Must. Sessiooni viiest istungist võttis osa kokku 511 inimest.

Toimunud sessiooni tuleb lugeda õnnestunuks. Nagu märkis oma lõppsõnas B. A. Serebrennikov, peegeldas sessioon täielikult meie nõukogude keeleteaduse uue perioodi omapära. On lõplikult vabanatud marristlikest seisukohtadest, on üle saadud

* Avaldatud «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetistes» 1954. III kd., nr. 1.

üldsõnalistest arutlustest ja asutud üksikute keelte, nende hulgas ka eesti keele konkreetsele uurimisele marksistlikel alustel.

Väljaspool plaani on toimunud veel vastutava sekretäri H. Ahvena ettekanne Lihula Keskkoolis 29. oktoobril teemal «Koolinoored murdematerjalide kogumisel».

1953. aasta jooksul on seega Emakeele Seltsi poolt esitatud 12 ettekannet. Ettekannete temaatika on haaranud soome-ugri ja läänemeresoome keelte küsimusi, eesti kirjakeele ajalugu, õigekeelsuse küsimusi, tõlkeprobleeme jm. Mitmed ettekanded (P. Ariste «Sisekohakäänetest läänemeresoome keeltes», P. Palmeose «Läänemeresoomelisest sõnavarast eesti keeles», E. Ahvena «Eesti kirjakeele arendamise põhimõtteist käesoleva sajandi algul») on toonud uusi momente vastavate küsimuste käsitlusse ja hinnanud ümber seniseid seisukohti.

Suhteliselt suur tähelepanu õigekeelsuse küsimustele on õigustatud ühelt poolt avalikkuse elava huviga sellealaste küsimuste vastu, teiselt poolt vajadusega tutvustada keeletarvitajaid uues «Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus» tehtud normimuudatustega.

Võrreldes eelmiste aastatega on märkimisväärseks faktiks see, et Seltsi juhatus on suutnud laiendada esinejate ringi. Rida Seltsi liikmeid esines 1953. aastal Seltsi koosolekuil esmakordselt E. Raiet, M. Kindlam, K. Kont) või pärast aastatepikkust vaheaega. Esimest korda esines teaduslikul sessioonil murdekorrespondentide esindaja — A. Toomessalu Orissaare rajoonist. Tuleb loota, et järgnevail aastatel esineb Seltsi koosolekuil A. Toomessalu kõrval ka teisi edukaid korrespondente.

Märgitagu veel, et 1953. aastal tehti algus avalike ettekande-koosolekute korraldamisega Tallinnas. Esimesed ettekanded on Tallinna keelehuviliste poolt vastu võetud elava huviga.

*

Teiseks tähtsamaks lõiguks Emakeele Seltsi töös on murdematerjali kogumine murdekorrespondentide võrgu kaudu, et saada täiendavaid andmeid murrete sõnavara ja grammatilise

struktuuri kohta. 1953. aastal koguti selle kõrval materjale ka kirjakeele ja murrete suhete kohta.

Möödunud aastal saadi korrespondentide kaudu murdetekste kokku 707 lk., seehulgas järgmised suuremad tööd: E. Mets «Sepp» (144 lk.) ja «Rätsep» (80 lk.) — Jõhvi rajoonist; S. K a a r h e i t «Murdetekste Verioralt» (169 lk.) — Räpina rajoonist; E. Siil «Mihkel Veske Urvastes» (38 lk.) ja «Muis-tendeid Urvastest» (108 lk.) — Antsla rajoonist jt.

S õ n a v a r a l i s e materjali kogumisel pöörati 1953. aastal peamine tähelepanu kohanimede ja koduloomade nimede kogumisele. Aasta jooksul on kogutud kohanimesid (Verioralt, Lok-salt, Rakvere ümbruskonnast, Rõugest ja mujalt) kokku üle 3000 sedeli ja üle 20 lehekülje. Koduloomade nimesid on kogutud paljudest rajoonidest eriti koolinoorte kaasabil üle 780 sedeli ja 48 lehekülge. Aasta jooksul saadi veel rohkesti andmeid vene laensõnade kohta murretes (üle 600 sedeli), morfoloogiliste paralleelvormide kohta jm. 1953. aasta jooksul on Emakeele Selts saanud oma kaastöolistelt mitmesugust keelelist materjali kokku 964 lehekülge ja 6816 sõnasedelit. Keelelise materjali kogumine on toimunud koostöös TA Keele ja Kirjanduse Instituudiga. Korrespondentide poolt kogutud andmeid paralleelvormide kohta on kasutatud ulatuslikult uue «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatu» koostamisel. Paljude kaastöölise poolt saadetud andmed vene laensõnade kohta on leidnud kasutamist Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektori noorema teadusliku töötaja M. M u s t a poolt tema kandidaadi väitekirja koostamisel.

Möödunud aasta jooksul suurenes Emakeele Seltsi murdekorrespondentide arv 20 uue kaastöölise võrra. Aasta lõpul oli Emakeele Seltsil kokku 240 korrespondenti. Korrespondentide instrueerimiseks, ühtlasi ka murdematerjalide kogumise populariseerimiseks ja uute kaastöölise leidmiseks on korraldatud möödunud aastal koostöös koolide kirjandusringidega kokku 6 instrueerimiskoosolekut Otepääl, Valgas, Räpinas, Lihulas ja Rakveres (kaks koosolekut). Nendel koosolekutel tutvustati asjast huvitatuid Emakeele Seltsi ülesannetega murdematerjalide kogu-

misel ja anti tööks praktilisi juhendeid. Instrueerimiskoosolekute võttis osa kokku 218 keelehuvilist. Pidevalt on toimunud korrespondentide juhendamine kirja teel. 1953. a. I kvartalis ilmus trükist «Kogumistöö juhendaja eesti keele alal» nr. 3 (sisuks juhendid kohanimed ja koduloomade nimede kogumiseks). Aasta lõpuks valmis käsikirjas uus küsitluskava «Laeva- ja paadiehitus» (koostanud vastutav sekretär H. Ahven).

Edukamaid kaastöölisi 1953. aastal premeeriti Emakeele Seltsi juhatusel poolt kas rahaliselt või kirjandusega — äsjailmunud uue «Väikese õigekeelsuse sõnaraamatuga». Sõnaraamatu saajate hulgas oli rida kooliõpilasi, nagu Elvi P e e g e l Orissaare Keskkoolist, Elvi L u k k Veerksu 7-kl. Koolist (Räpina rajoon), Sirje M i k k o l a Türi Keskkoolist, Eva K e e r m a n Elva Keskkoolist, Eha A i g r o Kuldre 7-kl. Koolist (Antsla rajoon), Helvi N o o r k õ i v jt. Noorte kaastöölise kõrval oli premeeritute hulgas ka Seltsi vanim korrespondent A. K r i k m a n n Rakverest, aktiivsed korrespondendid M. M ä e s a l u Kilingi-Nõmme rajoonist, A. T o o m e s s a l u Orissaare rajoonist, E. M e t s Jõhvi rajoonist, V. L ü ü t s e p p Rõugest (Võru rajoon), V. K ü n n a p u u Valga rajoonist jt.

Tuleb veel märkida, et Emakeele Seltsi juhatusel on tulnud anda keelelist nõu nii ametiasutustele kui ka eraisikutele. Keelelistes küsimustes on Emakeele Seltsi poole pöördutud ka väljastpoolt Eesti NSV-d.

Organisatsioonilist laadi küsimuste hulgas märgime Emakeele Seltsi põhikirja muutmist 1953. aastal. Seltsi põhikirja muudeti selles suunas, et Seltsi tööst saaksid aktiivselt osa võtta mitte üksnes kõrgema filoloogilise haridusega töötajad, vaid kõik keelehuvilised, millega luuakse laiem kandepind Seltsi tööle kogu Eesti NSV ulatuses. Seltsi liikmeskonda on võetud vastu rida keele alal töötajaid ja õpetajaid Tartust, Tallinnast, Rakverest ja mujalt. Seltsi liikmeteks on arvatud ka parimad korrespondendid. 1953. a. lõpul oli Emakeele Seltsil 127 liiget, neist auliikmeid 1 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia tegevliige Joh. V. V e s k i), tegevliikmeid 68 ja kirjavahetaja-liikmeid 58.

Emakeele Seltsi tööd juhtis 1953. aastal 7-liikmeline juhatus
koosseisus:

esimees — ENSV TA tegevliige Joh. V. Veski;

esimehe asetäitjad — dotsent A. Kask ning Keele ja Kir-
janduse Instituudi direktor H. Tobias;

juhatuse liikmed — prof. P. Ariste, G. Laugaste
(kuni 31. maini), filoloogiateaduste kandidaat E. Nurm
(alates 31. maist), filoloogiateaduste kandidaat P. Pal-
meos ja filoloogiateaduste kandidaat A. Univere.
Revisjonikomisjoni kuulusid M. Lubi, J. Peegel ja filo-
loogiateaduste kandidaat E. Vääri.

Seltsi vastutavaks sekretäriks oli H. Ahven.

Juhatus on aasta jooksul pidanud 21 koosolekut, kus on käsit-
letud nii teaduslikke kui ka organisatsioonilisi ja majanduslikke
küsimusi.

SISUKORD

Sissejuhatuseks	3
I. Veskid	5
A. Tuulikud	5
B. Vesiveskid	9
II. Viinavabrikud	14
Lisa: Ülevaade Emakeele Seltsi tööst 1953. aastal	21

TÜ RAAMATUKOGU

10300015873336

Hinnata

A-18078